

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Ткаченко Світлана Володимирівна

УДК 378:37.011.3-051+17(043.3/.5)

**ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Рівне – 2018

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
КОРНЕЦУК Вікторія Вікторівна,
Одеський національний політехнічний
університет, завідувач кафедри психології
та соціальної роботи.

Опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
ФЕДІРЧИК Тетяна Дмитрівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
професор кафедри педагогіки та методики
початкової освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
ЧУБУК Руслан Валентинович
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки.

Захист відбудеться «1» березня 2018 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 47.104.08 у Національному університеті водного господарства та природокористування за адресою: 33000, м. Рівне, вул. Соборна, 11, навчальний корпус №1, зала засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті <http://www.nuwm.edu.ua> та науковій бібліотеці Національного університету водного господарства та природокористування за адресою: 33028, м. Рівне, вул. Олекси Новака, 75, навчальний корпус № 2.

Автореферат розіслано «31» січня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Кочубей

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розвиток українського суспільства передбачає удосконалення всіх соціальних інститутів і систем, зокрема й системи освіти. Основні завдання і пріоритетні напрями реформування національної системи освіти задекларовані в Законі України «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр.». Проте будь-яке реформування в галузі освіти врешті решт фокусується на вчителів, як творчій, соціально активній, професійно компетентній особистості, адаптованій до неоднозначних суспільних реалій і спроможній передавати свій досвід молодому поколінню.

Особливості педагогічної діяльності й обов'язків учителя; безпосередній контакт зі значною кількістю учнів, їхніми батьками, колегами; підвищені вимоги суспільства до компетентності вчителя; наявність у вчителя, як носія культури і транслятора соціальних цінностей, системи професійних, етичних, духовних, моральних та особистісних якостей, знань і вмінь, завдяки яким закладаються засади конкурентоспроможності вітчизняних навчальних закладів на міжнародному ринку освітніх послуг, – це ті чинники, що свідчать про важливість формування етичної компетентності вчителів у процесі їх навчання у вищих педагогічних навчальних закладах (ВПНЗ).

Відтак, перед вищими педагогічними навчальними закладами постає завдання готувати вчителів, які не тільки володіють ґрунтовними знаннями в предметній галузі і практичними педагогічними вміннями, але й демонструють професійно важливі, зокрема морально-етичні якості, спроможні адекватно відображати реальність, формувати і виявляти власне ставлення до явищ дійсності, а також виховувати відповідні якості в учнів. Неабиякий потенціал щодо формування етичної компетентності мають суспільно-гуманітарні дисципліни, що пов'язані з людиною, її світоглядними цінностями, життєвими та суспільними потребами й інтересами; пропагують загальнолюдські цінності і соціальні норми; навчають засобом соціальної взаємодії.

Багатофункціональність діяльності майбутнього вчителя суспільно-гуманітарних дисциплін, участь у розвитку освіти і духовному житті суспільства надають особливого значення проблемі їхньої професійної підготовки у вітчизняних вищих педагогічних закладах.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє дійти висновку, що проблема вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів у різноманітних її аспектах стала предметом багатьох досліджень. Так, аналізується й запроваджується досвід професійної підготовки вчителів за кордоном: у Великій Британії (Н. М. Авшенюк, О. В. Волошина, Т. В. Гарбуза, М. П. Задорожна, Л. В. Катревич, Ю. В. Кіщенко, А. В. Соколова, Н. П. Яцишин та ін.), Німеччині (Н. В. Махиня, І. В. П'янковська, А. І. Турчин та ін.), Польщі (С. П. Деркач, С. П. Каричковська, О. В. Кучай, Л. О. Шевчук та ін.), Франції (О. В. Голо тюк, В. П. Лашихіна та ін.), Греції (Ю. М. Короткова та ін.), Данії (А. О. Роляк та ін.), Норвегії (В. І. Семілетко та ін.), США (О. М. Зіноватна, Т. С. Кошманова,

А. Д. Онкович, О. В. Орловська, Л. В. Черній, Т. Г. Чувакова та ін.), Японії (О. Ю. Озерська та ін.), проводиться її порівняльний аналіз (В. М. Вакуленко, Н. В. Муқан, Л. П. Пуховська та ін.).

Досліджують проблеми професійної підготовки вчителів гуманітарного профілю (Т. В. Бакка, Е. Ю. Батальщикова, Р. С. Гурін, Д. В. Ємел'янова, І. П. Єрмакова, І. Г. Западінська, Ж. В. Ковалів, Т. І. Койчева, Р. В. Костенко, Р. В. Кострубань, А. О. Лановенко, Г. Ф. Мартинюк, М. М. Мілова, І. В. Ревенко, Т. Б. Руденко, Н. Б. Самойленко, А. О. Трофименко, Г. Г. Цветкова, О. С. Целих і ін.).

Особливу увагу приділяють формуванню професійної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін (В. В. Баркасі, М. В. Єлькін, В. О. Коваль, О. В. Пахомова, І. О. Пінчук, М. М. Сідун, О. В. Тімець та ін.), зокрема: педагогічної (А. В. Шишко та ін.), комунікативної (О. М. Волченко, І. Є. Клак та ін.), інформаційно-комунікаційної (О. О. Подліняєва та ін.), соціокультурної (І. А. Закір'янова, Л. П. Марецька та ін.), міжкультурної (О. В. Котенко, С. Г. Радул та ін.).

Проблеми етичної компетентності фахівців різних галузей: лікарів ветеринарної медицини (В. А. Лашкул та ін.), фахівців банківської справи (В. Б. Гриців та ін.), офіцерів-прикордонників (Н. В. Петренко та ін.), соціальних педагогів (Н. В. Султанова та ін.), учителів початкових класів (Л. Л. Хоружа та ін.), а також підготовки вчителя до здійснення етичної діяльності (Н. Б. Сопнева та ін.), – також не залишаються поза увагою українських науковців.

Водночас, незважаючи на значний інтерес вітчизняних учених до підготовки майбутніх учителів гуманітарного профілю та здійснення професійної діяльності на етичних засадах, проблему формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у системі вищої педагогічної освіти розроблено недостатньо, про що свідчать суперечності між:

- зростанням вимог суспільства до педагогічних працівників, здатних здійснювати професійну діяльність з дотриманням норм і принципів педагогічної етики, та недостатнім рівнем сформованості їхньої етичної компетентності;

- потенціалом суспільно-гуманітарних дисциплін щодо формування етичної компетентності як майбутніх учителів, так і учнів, та його недостатньою реалізацією у навчально-виховному процесі вищих педагогічних і загальноосвітніх навчальних закладів;

- необхідністю вдосконалення професійно-етичної підготовки майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у вищих педагогічних навчальних закладах і обмеженими можливостями щодо формування їхньої етичної компетентності у вищих педагогічних навчальних закладах із застосуванням традиційних дидактичних засобів, недостатньою розробкою навчально-методичного забезпечення цього процесу тощо.

Соціальна значущість і актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, необхідність удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, а також виявлені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Формування*

етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у процесі навчання».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконували відповідно до теми: «Інтегративні технології формування і розвитку особистісних та професійних якостей фахівців», що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (РК № 0110U002179).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 4 від 24 грудня 2013 року) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 8 від 25 листопада 2014 року).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у вищому педагогічному навчальному закладі.

Предмет дослідження – етична компетентність майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови і педагогічну модель формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в процесі навчання.

Відповідно до мети визначено такі основні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в сучасній педагогічній науці, теоретично обґрунтувати сутність і структуру феномена «етична компетентність майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін»; уточнити сутність понять «суспільно-гуманітарні дисципліни», «вчитель суспільно-гуманітарних дисциплін», «етична взаємодія», «етична поведінка».

2. Обґрунтувати педагогічні умови і розробити педагогічну модель формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в процесі навчання.

3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

4. Експериментально перевірити педагогічні умови і педагогічну модель формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети використано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження: *теоретичні методи* – аналіз і систематизація філософської, психолого-педагогічної і навчально-методичної літератури з метою визначення стану і теоретичного обґрунтування проблеми формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін; *методи емпіричного дослідження* – анкетування для з'ясування доцільності формування етичної компетентності в майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в процесі навчання; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) з

метою реалізації педагогічних умов і апробації педагогічної моделі формування етичної компетентності в майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін; методи математичної статистики (статистична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація) з метою перевірки достовірності результатів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

визначено та науково обґрунтовано педагогічні умови формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін (забезпечення майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін знаннями про гуманістичні цінності; організація міжособистісної взаємодії учасників педагогічного процесу на засадах ціннісного ставлення до цілей, змісту і результатів педагогічної діяльності; практична реалізація етичних умінь та етичної поведінки майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в умовах реальної педагогічної діяльності);

розроблено педагогічну модель формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у процесі навчання;

розкрито сутність феномена «етична компетентність майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін»;

виявлено структуру етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, до якої віднесено потребнісно-ціннісний, змістовий, діяльнісний компоненти; визначено критерії (мотиваційний, когнітивний, операційний) і показники етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін; схарактеризовано рівні її сформованості (високий, середній, низький);

уточнено сутність понять «суспільно-гуманітарні дисципліни», «вчитель суспільно-гуманітарних дисциплін», «етична взаємодія», «етична поведінка»;

набула подальшого розвитку професійна підготовка майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці та апробації педагогічної моделі формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін; методик діагностування рівнів сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін; навчальної програми, лекційних, практичних і самостійних занять зі спецкурсу «Етична компетентність учителя суспільно-гуманітарних дисциплін»; опублікуванні навчально-методичного посібника «Етична компетентність педагога».

Матеріали дисертації можуть бути використані в професійній підготовці майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у ВПНЗ, а також для підвищення кваліфікації працюючих учителів і викладачів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Обґрунтовані в дослідженні результати *впроваджено* в процес професійної підготовки майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (довідка № 1447/24 від 5 липня 2017 року), Одеського

національного університету імені І. І. Мечникова (довідка № 06.10-01-1196 від 14 червня 2017 року), Одеського обласного інституту удосконалення вчителів (довідка № 355 від 19 червня 2017 року), Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 135-н від 26 червня 2017 року).

Особистий внесок здобувача в спільних публікаціях: [13] – схарактеризовано морально-етичні цінності сучасного фахівця; [21] – проаналізовано особливості професійної підготовки майбутніх учителів за кордоном; [24] – узагальнено результати пілотного діагностування, спрямованого на дослідження доцільності формування етичної компетентності в майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дослідження висвітлено в доповідях на науково-практичних конференціях різних рівнів:

міжнародних: «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 pp.), «Pedagogy and Psychology in the Age of Globalization – 2015» (Будапешт, 2016 р.), «Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати» (Братислава, 2016 р.), «Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози» (Чернівці, 2015 р.), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Ченстахова-Ужгород-Дрогобич, 2016 р.), «Викладач і студент: мобільність в умовах кредитно-трансферної системи» (Черкаси, 2016 р.);

всеукраїнських: «Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку» (Запоріжжя, 2016 р.), «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпропетровськ, 2016 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 27 друкованих працях, із яких 22 одноосібних: 7 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття в зарубіжному періодичному виданні, 15 праць у збірниках матеріалів наукових конференцій, 3в інших виданнях, 1 навчально-методичний посібник.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації становить 261 сторінок (основний текст – 177 сторінок). Список використаних джерел містить 251 найменувань, з них 25 іноземною мовою. Дисертація містить 28 таблиць на 10 сторінках, 2 рисунки на 2 сторінках і 17 додатків на 48 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження; проаналізовано загальний стан дослідження наукової проблеми; представлено зв'язок дисертації з науковими програмами, планами та темами; визначено об'єкт, предмет, гіпотезу, мету й основні завдання дослідження; схарактеризовано методи дослідження; розкрито наукову новизну одержаних результатів, їх теоретичне та

практичне значення для педагогічної науки; висвітлено особистий внесок здобувача; подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, структуру й обсяг роботи.

У першому розділі – *«Теоретичні засади формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у процесі навчання»* – проаналізовано вітчизняну та зарубіжну психологічну та педагогічну літературу з проблеми дослідження; схарактеризовано роль суспільно-гуманітарних дисциплін у системі підготовки майбутніх учителів, феномени «суспільно-гуманітарні дисципліни», «вчитель суспільно-гуманітарних дисциплін»; визначено сутність і структуру етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін; подано результати пілотного дослідження проблеми формування етичної компетентності в майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Так, *суспільно-гуманітарними* називаємо дисципліни, що забезпечують розвиток студента як особистості, яка керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному суспільстві.

Учителем суспільно-гуманітарних дисциплін вважаємо вчителя, який формує погляди і переконання учнів, їхні загальнолюдські цінності шляхом викладання суспільно-гуманітарних дисциплін.

Етичну компетентність майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін визначаємо як невід’ємну складову їхньої професійної компетентності, яка передбачає організацію етичної взаємодії суб’єктів педагогічного процесу, спрямовану на формування етичної поведінки, моральних якостей особистості на основі свідомого засвоєння етичних знань та оволодіння етичними вміннями, що дозволяє виконувати соціально-ціннісні функції в колективі, попереджувати й усувати прояви негативної поведінки.

Структуру досліджуваної *компетентності* складають: потребніснопізнисний компонент, що передбачає наявність потреби в особистісному прояві в професії, професійно-педагогічну спрямованість на діяльність учителя суспільно-гуманітарних дисциплін, глибоку усвідомленість суспільної значущості обраної професії вчителя та бажання досягти високих результатів у педагогічній діяльності, володіння професійно-гуманістичними якостями тощо; змістовий компонент, що відображає наявність у майбутніх учителів теоретичних знань, необхідних і достатніх для формування їхньої моральної свідомості, забезпечення моральних відносин і моральної поведінки в процесі професійної діяльності; діяльнісний компонент зумовлений уміннями майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін приймати відповідальні рішення, безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації, використовувати етичні знання у професійній практиці.

Проведене пілотне дослідження, до якого було залучено педагогів-практиків, які викладають суспільно-гуманітарні дисципліни, а також студентів – майбутніх вчителів суспільно-гуманітарних дисциплін, довело необхідність формування етичної компетентності студентів у процесі їхнього навчання у ВПНЗ,

використовуючи як потенціал самих суспільно-гуманітарних дисциплін, так і потенціал вчителів, що їх викладають.

У другому розділі – «*Експериментально-дослідна робота з формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в процесі навчання*» – здійснено аналіз вітчизняних і зарубіжних науково-педагогічних досліджень із задекларованої проблеми; обґрунтовано педагогічні умови формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін; обґрунтовано й апробовано педагогічну модель формування досліджуваного феномена.

Проведений аналіз професійної підготовки майбутніх учителів у Франції, Великій Британії, Німеччині, Данії, США, Японії дозволив дійти висновку, що у зарубіжній вищій педагогічній освіті домінує компетентнісний підхід, в межах якого відбувається формування не тільки професійних знань і вмінь студентів, але й їхніх ціннісних орієнтацій, моральних настанов, громадянської позиції тощо.

Аналіз педагогічних досліджень вітчизняних науковців дозволив систематизувати педагогічні умови, які справляють позитивний вплив на ефективність формування етичної компетентності майбутніх фахівців різних професійних галузей. Так, в започаткованому дослідженні *педагогічні умови* розглядаємо як заходи, які спеціально створюють у навчально-виховному середовищі і забезпечують процес формування етичних знань, умінь, навичок, морально-етичних якостей майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Педагогічними умовами формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у процесі навчання виступили: забезпечення майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін знаннями про гуманістичні цінності; організація міжособистісної взаємодії учасників педагогічного процесу на засадах ціннісного ставлення до цілей, змісту і результатів педагогічної діяльності; практична реалізація етичних умінь та етичної поведінки майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в умовах реальної педагогічної діяльності.

Зміст експериментально-дослідної роботи представлений педагогічною моделлю (рис. 1), в якій презентовано мету, завдання, структурні компоненти, педагогічні умови, методи (ситуаційні навчання, мозковий штурм, рольові ігри, імітаційні ігри, дискусії), форми (лекційні заняття, практичні заняття, педагогічна практика), засоби (спецкурс «Етична компетентність майбутнього вчителя суспільно-гуманітарних дисциплін») та результат формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у процесі навчання.

Реалізацію педагогічних умов здійснювали в межах розробленого спецкурсу «Етична компетентність майбутнього вчителя суспільно-гуманітарних дисциплін», що передбачав 2 кредити навчального часу (60 годин). Лекційні заняття зі спецкурсу були спрямовані на забезпечення майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін знаннями про гуманістичні цінності. Практичні заняття дозволяли організувати міжособистісну взаємодію учасників педагогічного процесу на засадах ціннісного ставлення до цілей, змісту і результатів

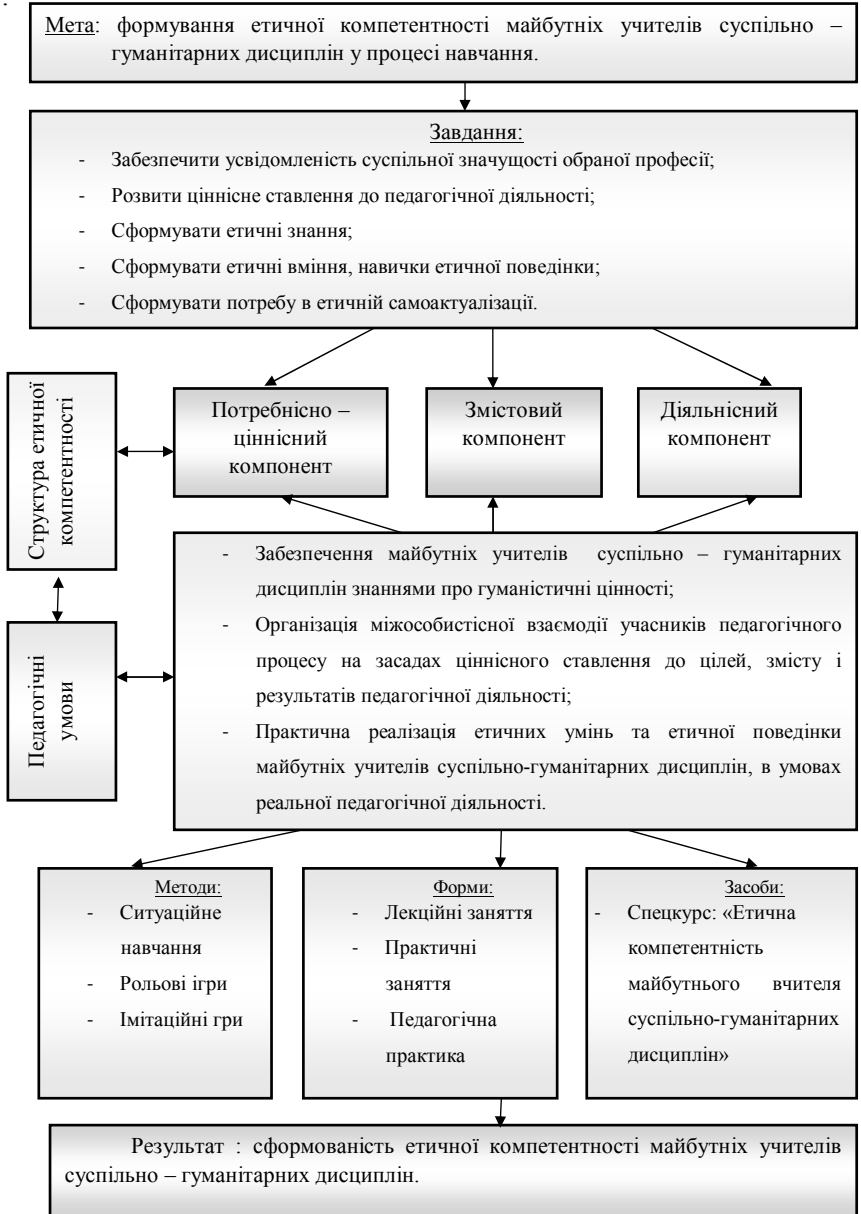

Рис. 1. Педагогічна модель формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін

педагогічної діяльності. Педагогічна практика в загальноосвітній школі дозволяла студентам реалізувати свої етичні вміння й етичну поведінку в умовах реальної педагогічної діяльності

У третьому розділі – *«Результати експериментально-дослідної роботи з формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в процесі навчання»* – схарактеризовано критерії, показники та рівні сформованості досліджуваної компетентності; презентовано методика її діагностування; проаналізовано результати констатувального і прикінцевого зрізів щодо сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Критеріями сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін було обрано: мотиваційний, когнітивний, операційний.

Так, *мотиваційний критерій* відповідав потребнісно-ціннісному компоненту в структурі етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін і був зумовлений тим, що етична компетентність виявляється лише в органічній єдності з мотивами і цінностями майбутнього фахівця, які впливають на регуляцію його розумових і пізнавальних процесів, регулюють його соціальну поведінку та педагогічну діяльність. Показниками мотиваційного критерію сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у дослідженні виступили: професійні цінності, професійна спрямованість, потреба в самоактуалізації і професійній самореалізації як учителя суспільно-гуманітарних дисциплін, професійно-гуманістичні якості тощо.

Когнітивний критерій відповідав змістовому компоненту в структурі етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін і засвідчував наявність у студентів знань про моральність, її значення у роботі вчителя; уявлень про морально-етичні аспекти професійної етики, її основні категорії та принципи, їхню сутність; знання про способи виконання педагогічної діяльності, а також знання морально-етичних норм професійної поведінки і вимог до особистісних якостей, які ставлять до представників педагогічної професії. Показниками когнітивного критерію сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в дослідженні виступили: знання основних категорій етики; знання предмету та структури педагогічної етики; знання принципів і функцій педагогічної моралі; знання сутності і структури моральної свідомості вчителя тощо.

Операційний критерій відповідав діяльнісному компоненту в структурі етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін і дозволяв виявити наявність у студентів умінь регулювати власну педагогічну діяльність у ситуаціях морального вибору. Показниками операційного критерію сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у дослідженні виступили: професійно-гуманістичні вміння; вміння використовувати етичні знання у професійній діяльності; вміння та

навички безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації, а також вміння приймати відповідальні рішення.

На підставі визначених критеріїв і показників було схарактеризовано рівні сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін: високий, середній і низький.

Так, до *високого рівня* сформованості етичної компетентності відносили студентів з визначеною системою професійних цінностей; усталеною професійно-педагогічною спрямованістю, наявністю стійких мотивів і цілей професійної підготовки, зі стійким інтересом до педагогічної діяльності, бажанням працювати вчителем суспільно-гуманітарних дисциплін; усталеною потребою в самоактуалізації і професійної самореалізації як учителя суспільно-гуманітарних дисциплін. Студентам цього рівня притаманний прояв необхідних для педагогічної діяльності професійно-гуманістичних якостей, зокрема любові та поваги до дітей, доброзичливості, педагогічного такту, витримки, принциповості, толерантності, оптимізму, почуття гумору тощо. Майбутні вчителі суспільно-гуманітарних дисциплін із високим рівнем сформованості етичної компетентності мають глибокі стійкі знання щодо специфіки педагогічної діяльності викладача суспільно-гуманітарних дисциплін, основних категорій етики, предмета та структури педагогічної етики, принципів та функцій педагогічної моралі, сутності і структури моральної свідомості педагога тощо. Студенти цього рівня етичної компетентності усвідомлюють, які професійно-гуманістичні вміння необхідні їм для успішного здійснення педагогічної діяльності; вміють використовувати етичні знання, безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації, приймати відповідальні рішення, правильно ставити цілі та завдання виховання, організовувати процес спілкування з учнями, аналізувати результати цього процесу; досконало володіють педагогічними технологіями та навичками їх творчого використання; мають потребу в постійному вдосконаленні своїх професійних умінь.

Студенти із *середнім рівнем* сформованості етичної компетентності не мають усталеної системи ціннісних орієнтацій; їхня професійна спрямованість нестійка, пов'язана з прагненням будь-що виконати навчальний план і робочу програму; вони мають ситуативну зацікавленість професією учителя суспільно-гуманітарних дисциплін. Їхні мотиви оволодіння педагогічною професією змінюються залежно від зовнішніх впливів; потреба в самоактуалізації і професійній самореалізації як учителя суспільно-гуманітарних дисциплін яскраво не виражена. Для студентів цього рівня сформованості етичної компетентності характерні необхідні для педагогічної діяльності професійно-гуманістичні якості, проте ці якості є внутрішніми регуляторами роботи з учнями. Щодо знань таких студентів про специфіку педагогічної діяльності викладача суспільно-гуманітарних дисциплін, основних категорій етики, предмета та структури педагогічної етики, принципів і функцій педагогічної моралі, сутності і структури моральної свідомості викладача, то вони не завжди розкривають сутність понять у повному обсязі. Майбутні вчителі суспільно-гуманітарних дисциплін, яким властивий середній рівень сформованості етичної

компетентності, недостатньо чітко уявляють, які професійно-гуманістичні вміння необхідні їм для успішного здійснення педагогічної діяльності. Свої етичні знання вони використовують ситуативно; не завжди можуть безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації та приймати відповідальні рішення, чітко визначати похідні, кінцеві цілі та завдання виховання, організовувати процес спілкування з учнями, аналізувати результати цього процесу; не досить досконало володіють педагогічними технологіями та навичками творчо їх використовувати. Подекуди намагаються вдосконалювати власні професійно-гуманістичні вміння.

Низький рівень сформованості етичної компетентності характеризується відсутністю у студентів орієнтації на роботу з учнями; спрямованістю на самих себе, самовираження і самопрезентацію; несформованістю мотивів і цілей обраної професії, відсутністю інтересу до педагогічної діяльності, потреби в самоактуалізації і самореалізації як учителя суспільно-гуманітарних дисциплін. Студенти цього рівня сформованості етичної компетентності майже не володіють професійно-гуманістичними якостями, упереджено та суб'єктивно ставляться до учнів. Їм притаманна відсутність знань з основних категорій етики, предмета та структури педагогічної етики, принципів і функцій педагогічної моралі, сутності і структури моральної свідомості викладача, а також знань про специфіку професійно-педагогічної діяльності вчителя суспільно-гуманітарних дисциплін. Студенти з низьким рівнем сформованості етичної компетентності не усвідомлюють, які професійно-гуманістичні вміння необхідні їм для успішного здійснення педагогічної діяльності; не вміють використовувати етичні знання у професійній діяльності; проблемні педагогічні ситуації вирішують за зразком, мислять рецептурно, стереотипно; не вміють або не виявляють бажання критично аналізувати власну діяльність; не бачать потреби вдосконалювати свої професійно-гуманістичні вміння.

Для визначення рівнів (високого, середнього та низького) сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін було розроблено відповідну методiku діагностування, що складається з таких апробованих методик: «Експрес-діагностика соціальних цінностей», «Оцінка професійної спрямованості викладача», «Готовність до саморозвитку», «Професійно-гуманістичні якості», «Професійно-гуманістичні вміння», а також спеціально розроблених тесту успішності та ситуаційних завдань. Застосування математичного апарату дозволило виявити загальний рівень сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін за відомими рівнями сформованості окремих показників.

Порівняльний аналіз рівнів сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в експериментальній (ЕГ) і контрольній (КГ) групах на констатувальному та контрольному етапах експерименту представлено в таблиці 1.

Розподіл студентів (у %) за рівнями сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін на констатувальному та контрольному етапах експерименту

Рівні	ЕГ		КГ	
	констатувальний зріз	контрольний зріз	констатувальний зріз	контрольний зріз
Високий	15,69	87,75	18,27	22,12
Середній	70,59	10,29	66,83	64,9
Низький	13,72	1,96	14,9	12,98

Як засвідчують дані таблиці 1, на констатувальному етапі експерименту кількість майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін з високим рівнем етичної компетентності в експериментальній групі зросла від 15,69% до 87,75%; контрольній – від 18,27% до 22,12%. Кількість майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін експериментальної групи, що виявили середній рівень етичної компетентності, зменшилася з 70,59% до 10,29%, а в контрольній групі – з 66,83% до 64,9%. Кількість майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін з низьким рівнем етичної компетентності в експериментальній групі зменшилася з 13,72% до 1,96%, тоді як у контрольній групі – з 14,9% до 12,98%.

Статистичний аналіз отриманих результати був здійснений за медіанним критерієм: розраховане значення медіанного критерію порівнювалося з критичним значенням розподілу $\chi^2_{табл}$, взятим з рівнем значущості 0,05 та ступенями свободи $(k-1)$, де k – кількість груп студентів, які брали участь в експерименті. Отже, статистична обробка отриманих кількісних результатів оцінювання рівнів сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін засвідчила статистичну значущість позитивних зрушень щодо її формування в студентів ЕГ.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в процесі навчання. Результати проведеного дослідження дали підстави зробити такі висновки:

1. *Етичну компетентність майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін* визначаємо як невід’ємну складову їхньої професійної компетентності, яка передбачає організацію етичної взаємодії суб’єктів педагогічного процесу, спрямовану на формування етичної поведінки, моральних якостей особистості на основі свідомого засвоєння етичних знань та оволодіння етичними вміннями, що дозволяє виконувати соціально-ціннісні функції в колективі, попереджувати й усувати прояви негативної поведінки.

У *структурі етичної компетентності* майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін виокремлено потребнісно-ціннісний (відображає мотиваційну сферу вчителя, його цінності, педагогічну спрямованість на діяльність учителя суспільно-гуманітарних дисциплін, глибоку усвідомленість суспільної значущості обраної професії вчителя та бажання досягти високих результатів у педагогічній діяльності, професійно-гуманістичні якості тощо), змістовий (свідчить про володіння етичними знаннями, нормами педагогічної професії) і діяльнісний (висвітлює здатність студентів застосовувати етичні знання і виявляти професійно-гуманістичні якості в реальній педагогічній діяльності) компоненти.

Суспільно-гуманітарними називаємо дисципліни, що забезпечують розвиток студента як особистості, яка керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному суспільстві.

Учителем суспільно-гуманітарних дисциплін вважаємо вчителя, який формує погляди і переконання учнів, їхні загальнолюдські цінності шляхом викладання суспільно-гуманітарних дисциплін.

Під *етичною взаємодією* розуміємо такі міжособистісні відносини між викладачем і студентом, які базуються на правилах та еталонах, що регламентують людські взаємини, передбачають дотримання субординації між викладачем і студентом, їх взаємоповагу і толерантне ставлення один до одного.

Етичну поведінку вчителя розглядаємо як сукупність його вчинків і дій, що виявляються в професійно-педагогічній діяльності і відповідають загальнолюдським нормам моралі, а також нормам педагогічної етики.

2. *Педагогічні умови* формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін розглядаємо як заходи, які спеціально створюють у навчально-виховному середовищі і забезпечують процес формування етичних знань, умінь, навичок і морально-етичних якостей студентів. Такими педагогічними умовами в дослідженні виступили: забезпечення майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін знаннями про гуманістичні цінності; організація міжособистісної взаємодії учасників педагогічного процесу на засадах ціннісного ставлення до цілей, змісту і результатів педагогічної діяльності; практична реалізація етичних умінь та етичної поведінки майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в умовах реальної педагогічної діяльності.

Педагогічна модель формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у процесі навчання відображає мету, завдання педагогічного експерименту; структуру досліджуваної компетентності, а також педагогічні умови, методи, форми і засоби її формування.

3. Діагностування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін відбувалося за мотиваційним, когнітивним і операційним критеріями. Показниками мотиваційного критерію в дослідженні виступили професійні цінності студентів, їх професійна спрямованість, потреба в самоактуалізації і професійній самореалізації як учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, професійно-гуманістичні якості; когнітивного критерію – знання основних категорій етики, предмета і структури педагогічної етики, принципів і

функцій педагогічної моралі, сутності і структури моральної свідомості педагога; операційного критерію – професійно-гуманістичні вміння, вміння використовувати етичні знання у професійній діяльності, вміння та навички безконфліктного вирішення проблемних педагогічних ситуацій, вміння приймати відповідальні рішення тощо.

На підставі визначених критеріїв і показників схарактеризовано рівні сформованості етичної компетентності студентів (високий, середній, низький), розроблено методику їх діагностування.

4. Діагностування на прикінцевому етапі експерименту засвідчило, що кількість майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін з високим рівнем етичної компетентності в експериментальній групі зросла від 15,69% до 87,75%; контрольній – від 18,27% до 22,12%. Кількість студентів експериментальної групи, що виявили середній рівень етичної компетентності, зменшилася з 70,59% до 10,29%, а в контрольній групі – з 66,83% до 64,9%. Кількість майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін з низьким рівнем етичної компетентності в експериментальній групі зменшилася з 13,72% до 1,96%, тоді як у контрольній групі – з 14,9% до 12,98%. Отже, результати контрольного етапу експерименту та їх порівняльний аналіз з констатувальним етапом дозволили дійти висновку про позитивні зрушення у формуванні етичної компетентності студентів експериментальної групи, що підтвердило ефективність запроваджених педагогічних умов формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в процесі навчання.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні та апробації дидактичних засобів формування етичної компетентності майбутніх учителів різних предметних галузей у ВПНЗ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Ткаченко С. В. Етична компетентність учителя суспільно-гуманітарних дисциплін як предмет педагогічного дослідження. *Педагогічний альманах*. 2016. Вип. 30. С. 199–204.

2. Ткаченко С. В. Етична складова професійної підготовки майбутніх учителів. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2011. Спец. вип. С. 297–301.

3. Ткаченко С. В. Критерії оцінки сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Наука і освіта*. 2015. № 9. С. 181–186.

4. Ткаченко С. В. Педагогічні умови формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 4 (51). С. 175–178.

5. Ткаченко С. В., Корнещук В. В. Професійна підготовка майбутніх учителів за кордоном: європейський досвід. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. № 52 (105). С. 141–149.

6. Ткаченко С. В., Корнешук В. В. Результати пілотного діагностування доцільності формування етичної компетентності в майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки*. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. № 11. С. 27–32.

7. Ткаченко С. В. Рівневий аналіз етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2015. Вип. 25 (35). Серія 16: Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики. С. 27–30.

8. Ткаченко С. В. Результати педагогічного експерименту з формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у процесі навчання. *Sciens and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*, 2016. IV(49). Issue: 103. P. 53–56.

9. Ткаченко С. В. Етичні знання як основа формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 лист. 2014 р.). Одеса: Вид. Букаєв В. В., 2014. С. 43–45.

10. Ткаченко С. В. Етична компетентність вчителя суспільно-гуманітарних дисциплін в розрізі поглядів педагогів-практиків. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали Дев'ятої міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 трав. 2017 р.). Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2017. С. 276–278.

11. Ткаченко С. В. Діяльнісний аспект етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Викладач і студент: мобільність в умовах кредитно-трансферної системи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Черкаси, 28 квіт. 2016 р.). Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. С. 97–99.

12. Ткаченко С. В. Загальнонавчальні вміння викладача суспільно-гуманітарних дисциплін. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали Третьої міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 15 трав. 2014 р.). Одеса: Вид. Букаєв В. В., 2014. С. 127–129.

13. Ткаченко С. В. Змістові засади етичної компетентності майбутнього вчителя суспільно-гуманітарних дисциплін. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Ченстахова-Ужгород-Дрогобич, 24-25 берез. 2016 р.). Ченстахова-Ужгород-Дрогобич: Посвіт, 2016. С. 327–328.

14. Ткаченко С. В. Місце суспільно-гуманітарних дисциплін у системі підготовки майбутніх учителів. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 січ. 2013 р.). Одеса: Вид. Бакаєв В. В., 2013. С. 226–228.

15. Ткаченко С. В. Потреба в самоактуалізації і професійній самореалізації викладача суспільно-гуманітарних дисциплін. *Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Братислава, 14-19 берез. 2016 р.). К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2016. С. 138–139.

16. Ткаченко С. В. Потреби і цінності у структурі етичної компетентності майбутнього вчителя. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали Другої міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 жовт. 2013 р.). Одеса: Вид. Букаєв В. В., 2013. С. 152–155.

17. Ткаченко С. В. Професійно-моральна свідомість як засада етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку*: матеріали Другої всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 17-18 берез. 2016 р.). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2016. С. 67–68.

18. Ткаченко С. В. Професійна спрямованість учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали Шостої міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 лист. 2015 р.). Одеса: Вид. Бакаєв В. В., 2015. С. 267–269.

19. Ткаченко С. В. Професійні цінності в структурі етичної компетентності. *Якість неперервної освіти в умовах євроінтеграційних процесів: тенденції, проблеми, прогнози*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (Чернівці, 2-3 лист. 2015 р.). Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2015. С. 253–255.

20. Ткаченко С. В. Професійно-гуманістичні якості майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін як педагогічна проблема. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах*: матеріали всеукр. наук. конф. (Дніпропетровськ, 29-30 квіт. 2016 р.). – Дніпропетровськ: Роял Принт, 2016. С. 135–136.

21. Ткаченко С. В. Результати діагностування етичних знань майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали П'ятої міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 25 трав. 2015 р.). Одеса: Вид. Букаєв В. В., 2015. С. 188–190.

22. Ткаченко С. В. Роль суспільно-гуманітарних дисциплін у формуванні етичної компетентності майбутніх учителів. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали Восьмої міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 лист. 2016 р.). Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2016. С. 235–237.

23. Ткаченко С. В. Формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали Сьомої міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 трав. 2016 р.). Одеса: Вид. Букаєв В. В., 2016. С. 203–205.

24. Ткаченко С. В. Етична компетентність майбутніх учителів. *Виховання і культура*. 2011. № 2 (26). С. 174–175.

25. Ткаченко С. В. Етична компетентність як фактор професійної підготовки майбутнього вчителя. *Інтелігенція і влада*. 2011. № 23. С. 50–55.

26. Ткаченко С. В., Фурман А. А. Морально-етичні цінності в сучасному вимірі. *Інтелігенція і влада*. 2010. № 20. С. 50–55.

27. Ткаченко С. В., Корнєшук В. В. Етична компетентність педагога: навч.-метод. посіб. / Одеський національний політехнічний університет. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2017. 36 с.

Анотація

Ткаченко С. В. Формування етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін у процесі навчання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2018.

У дисертації вперше розкрито сутність феномена «етична компетентність майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін»; виявлено структуру етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, яку утворюють потребнісно-ціннісний, змістовий і діяльнісний компоненти; вказано критерії сформованості етичної компетентності майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін (мотиваційний, когнітивний й операційний) і їх показники; схарактеризовано рівні досліджуваної компетентності (високий, середній і низький), розроблено методику їх діагностування; визначено та науково обгрунтовано педагогічні умови формування етичної компетентності в майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін, а саме: забезпечення майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін знаннями про гуманістичні цінності; організація міжособистісної взаємодії учасників педагогічного процесу на засадах ціннісного ставлення до цілей, змісту і результатів педагогічної діяльності; практична реалізація етичних умінь та етичної поведінки майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін в умовах реальної педагогічної діяльності; Розроблено та апробовано педагогічну модель формування етичної компетентності в майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін відображено формувальний етап експерименту та презентовано: мету і завдання.

Ключові слова: навчання, суспільно-гуманітарні дисципліни, майбутні вчителі суспільно-гуманітарних дисциплін, етична компетентність майбутніх учителів суспільно-гуманітарних дисциплін.

Аннотация

Ткаченко С. В. Формирование этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин в процессе обучения. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», МОН Украины. – Одесса, 2018.

В диссертации впервые раскрыта сущность феномена «этическая компетентность будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин», которая является неотъемлемой составляющей их профессиональной компетентности и предполагает организацию этического взаимодействия субъектов

педагогического процесса, направленную на формирование этического поведения, моральных качеств личности на основе сознательного усвоения этических знаний и овладения этическими умениями, что позволяет выполнять социально-ценностные функции в коллективе, предупреждать и исключать проявления негативного поведения.

Структуру этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин составляют потребностно-ценностный, содержательный и деятельностный компоненты. Потребностно-ценностный компонент отображает мотивационную сферу будущего учителя общественно-гуманитарных дисциплин, его ценности, интерес к профессии, удовлетворенность своим выбором, установки на овладение профессией. Содержательный компонент свидетельствует об овладении им общенаучными и профессиональными знаниями, опытом, педагогическим мышлением, нормами педагогической профессии. Деятельностный компонент обусловлен его умениями принимать ответственные решения, бесконфликтно разрешать проблемные педагогические ситуации, использовать этические знания в профессиональной практике.

Критериями сформированности этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин выбраны: мотивационный, когнитивный и операциональный. Показателями мотивационного критерия в исследовании выступили: профессиональные ценности студентов, их профессиональная направленность, потребность в самоактуализации и профессиональной самореализации как учителей общественно-гуманитарных дисциплин, профессионально-гуманистические качества; показателями когнитивного критерия – этические знания, то есть знания основных категорий этики, предмета и структуры педагогической этики, принципов и функций педагогической морали, структуры морального сознания педагога; операционального критерия – профессионально-гуманистические умения, умения применять этические знания в профессиональной деятельности, умения и навыки бесконфликтного разрешения проблемных педагогических ситуаций, а также умения принимать ответственные решения.

На основе данных критериев и показателей были охарактеризованы уровни сформированности этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин (высокий, средний и низкий), разработана методика их диагностирования.

Методика диагностирования уровней сформированности этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин состояла из таких апробированных методик, как: «Экспресс-диагностика социальных ценностей» (Н. П. Фетискин), «Оценка профессиональной направленности преподавателя», «Готовность к саморазвитию», «Профессионально-гуманистические качества» (О. М. Яций), «Профессионально-гуманистические умения» (О. М. Яций), а также специально разработанных тесту успешности и ситуационных заданий.

Педагогическими условиями формирования этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин в исследовании

выступили: овладение студентами знаниями про гуманистические ценности; организация межличностного взаимодействия участников педагогического процесса на основе ценностного отношения к целям, содержанию и результатам педагогической деятельности; практическая реализация этических умений и этического поведения в условиях реальной педагогической деятельности.

В педагогической модели формирования этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин отображен формирующий этап эксперимента и представлены: цель и задания экспериментально-исследовательской работы; структуру исследуемой компетентности; педагогические условия, методы (ситуационное обучение, ролевые и имитационные игры, дискуссии), формы (лекционные и практические занятия, педагогическая практика) и средства (спецкурс «Этическая компетентность будущего учителя общественно-гуманитарных дисциплин») её формирования в процессе обучения студентов, а также запланированный результат – этическая компетентность будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин.

Спецкурс «Этическая компетентность будущего учителя общественно-гуманитарных дисциплин» предполагал 2 кредита учебного времени (60 часов). Для реализации первого педагогического условия спецкурсов было предусмотрено 24 часа лекционных занятий. Реализации второго педагогического условия осуществлялась в рамках практических занятий с использованием ситуационного обучения, ролевых и имитационных игр, дискуссий. Внедрение третьего педагогического условия проходило в ситуациях реальной педагогической деятельности во время прохождения студентами педагогической практики общеобразовательных школах.

Предложенные и реализованные педагогические условия содействовали формированию этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин, что подтверждено результатами диагностирования. Статистическая обработка полученных количественных результатов диагностирования уровней сформированности этической компетентности будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин доказала статистическую значимость положительной динамики её формирования.

Ключевые слова: обучение, общественно-гуманитарные дисциплины, будущие учителя общественно-гуманитарных дисциплин, этическая компетентность будущих учителей общественно-гуманитарных дисциплин.

Annotation

Tkachenko S.V. Ethical competence formation of future social and human sciences teachers in the learning process. – Manuscript copyright.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogy (Doctor of Philosophy). Speciality 13.00.04 – Theory and methodology of professional education. – South Ukrainian National Pedagogical University named K. D. Ushynsky, Odessa, 2018.

The thesis is the first to reveal the essence of such a phenomenon as “ethical competence of future social and human sciences teachers” which is an integral part of their professional competence and ethical organization that involves interaction of educational process aimed at the formation of ethical conduct, the individual integrity on the conscious assimilation basis of ethical knowledge and ethical skills which allows performing socially valuable functions in the community, prevents and eliminates negative behaviour manifestations. The ethical competence structure of future social and human sciences teachers forms consuming value, content and activity components. The consuming value component reflects motivational sphere of future social and human sciences teachers, its values, interest in the profession, and satisfaction with their choice guidance on skills development. The content component indicates the possession of general scientific and professional knowledge and experience in teaching thinking, standards of teaching profession. The activity component shows its ability to make responsible decisions, to solve the problem without conflict situations, pedagogical use of ethical knowledge in professional practice.

The ethical competence formation criteria for future social and human sciences teachers were chosen as motivational, cognitive and operational ones. Motivational criteria indicators in the thesis were as follows: students’ professional values, their professional orientation, the need for self-actualization and self-realization as a social and human sciences lecturers, professional and humanistic quality; cognitive performance criteria were chosen as follows: ethical knowledge as knowledge of basic ethical categories, subject and pedagogical structure of ethical principles and moral teaching functions, the teacher’s moral consciousness structures; operational criteria: professional and humanistic skills, ability to apply knowledge of ethical professional activities and teaching skills to conflict-resolving problem situations, the ability to make responsible decisions and so on.

On the basis of the established criteria and indicators, levels of future social and human sciences teachers’ ethical competence (high, medium and low) and the diagnosis technique have been determined.

Diagnosing methods of the ethical competence levels of future social and human sciences teachers’ ethical competence consisted in the following proven methods: «Express diagnosis of social values» (N. P. Fetiskin), «Assessment of the teacher’s professional orientation», «Readiness for the self-development», «Professional and humanistic quality» (O. M. Yatsiy), «Professional and humanistic skills» (O. M. Yatsiy) as well as specially designed test performance and situational problems.

Pedagogical conditions of moral competence of future social and human sciences teachers in the dissertation were the following ones: to provide future human sciences teachers with the knowledge about humanistic values; organization of interpersonal interaction of educational process participants based on the evaluation attitude to the objectives, content and results of educational activities; practical implementation of ethical skills and ethical behavior of future social and human sciences teachers in real educational activities.

The teaching model of ethical competence of future social and human sciences teachers experiment shows the molding stage and presents goals and objectives of experimental research; structure study competence; pedagogical conditions, methods (situational training, brainstorming, role playing games, simulation games, discussions), forms (lectures, workshops, teaching practice) and the means of its formation process student learning and planned results (special course «Ethical competence of future teachers in social and human sciences») – ethical competence of future teachers in social and human sciences.

Special course «Ethical competence of future social and human sciences teachers» covers 2 credits of training time (60 hours). For the implementation of the first special course, teaching conditions involve 24 hours of lectures. Implementation of the second pedagogical condition takes place within practical exercises using situational teaching, role-playing and simulation games, and discussions. Implementation of the third educational condition takes place in real situations of educational activities during pedagogical practice at comprehensive secondary school.

The proposed and implemented pedagogical conditions favoured the development of students' ethical competence in the learning process, certified the results of the input and output diagnostics. Statistical analysis of the obtained quantitative results of future social and human sciences teachers' ethical competence levels has shown statistically significant improvements in its formation.

Keywords: education, social and human sciences, future social and human sciences teachers, ethical competence of future social and human sciences teachers.

Підписано до друку 29.01.2018.
Обсяг 0,9 друк. арк. Формат 60x88/16 Зам. № 112/18
Наклад 100 прим.

Надруковано у ФОП Бондаренко М.О.
м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60
т. +38 0482 35 79 76
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014 р.